

Sovyetler Birliği'nin Rusçayı Azerbaycan'da Hâkim Kılma Politikaları

Turgut Subaşı*
Sabina Abbaslı**

Özet

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan'da Çarlık rejiminin dağılması ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması dil ve millileşme açısından gerçekleştirilecek önemli politikaların habercisiydi. Ancak 26 Nisan 1920 yılında Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesiyle Azerbaycan'da 71 sene hükmedecek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş oldu. SSCB adı altında Rusya ile birleştirilen 15 devletten biri olan Azerbaycan'da 1828 yılından itibaren Çarlık Rusya'sı tarafından gerçekleştirilen Ruslaştırma politikaları devam ettirilmiştir. SSCB'nin kurulduğu ilk yıllarda milletlere ve dillere sözde özgürlük verileceği vaat edilmiş, dillerin hukuki eşitliğinden bahsedilmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda yapılan uygulamalarla bütün bunların sadece boş bir vaat olduğu görülmüştür. SSCB döneminde hiçbir resmi belgede ve yazışmalarda Rusçanın devlet dili olmasından bahsedilmemiştir. Ancak yumuşak güç politikasıyla, zor kullanmadan Rusça insanların hayatında bir ihtiyaç haline getirilmiştir. Resmi olmasa da, fiili olarak Rusça resmi dil konumuna gelmiştir. Bu makalede SSCB döneminde dil üzerinde uygulanan politikalar ve yöntemler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Ruslaştırma Politikası, SSCB, Azerbaycan

The Efforts of USSR in Forcing Russian Language in Azerbaijan

Abstract

In the first quarter of the XX.th century Azerbaijan was a messenger of important policies to be implemented in terms of language and nationalization of the distribution of the Tsarist regime and the establishment of the independent Republic of Azerbaijan. However, on April 26, 1920, the Red Army entered Baku, and the Republics of the Soviet Union was established in Azerbaijan which ruled for 71 years. Since 1828, Russification policies carried out by Tsarist Russia in Azerbaijan, one of the 15 states joined to Russia under the name of USSR, have been continued. In the early years of

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, subasi@sakarya.edu.tr. (Makale Gönderim Tarihi: 31.03.2018; Makale Kabul Tarihi: 14.04.2018) (ORCID ID: 0000-0003-1677-0440)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yakaçığ Tarihi Bilim Dalı, sabina.abbasli54@gmail.com. (ORCID ID: 0000-0001-8001-6149).

the establishment of the USSR, it was promised to give sovereign freedom to nations and languages, and the legal equality of the languages was mentioned. However, with the implementations made in the following years, it has been seen that all this was only an empty promise. In the official period of the USSR, no formal documentaries and correspondences mention Russian language as a state language. But with soft power politics, it has become a necessity in the life of Russian people without using force. Although not official, Russian has actually become the official language. This article covers the policies and methods applied on the language during the period of the USSR.

Keywords: Language, Russification Policy, USSR, Azerbaijan

Giriş

İnsanlar arasında iletişim aracı olan dil aynı zamanda bir halkın varlığını, kültürünü temsil eden en önemli özelliklerden biridir. *“Dil, bir ulusun aynasıdır, bu aynaya baktığımız zaman, orada kendimizin en gerçek yansımısını buluruz”*¹ cümlesi dilin sadece bir iletişim aracı olmadığı gerçeğinin en güzel ifadesidir. Bir ulusun ne kadar bağımsız olduğu, bireylerin kendi dillerini her alanda ne kadar özgürce kullanabilmeleriyle belirlenebilir. Geçmişin süzgecinden geçerek oluşan dil, bir milletin gelecek nesle bırakabileceği en önemli değerlerdendir. Çinli Bilge Konfüçyüs dil ve toplum ilişkisini şöyle açıklamıştır:

*“... Bir ülkenin yönetimini ele alsaydım, yapacağım ilk iş, hiç kuşkusuz dilini gözden geçirmek olurdu. Çünkü dil kusurlu ise, sözcükler düşünceyi iyi ifade edemez. Düşünce iyi ifade edilemezse, görevler ve hizmetler gereği gibi yapılamaz. Görev ve hizmetin gerektiği şekilde yapılamadığı yerlerde âdet, kural ve kültür bozulur. Âdet, kural ve kültür bozulursa adalet yanlış yollara sapar. Adalet yoldan çıkarsa, şaşkınlık içine düşen halk ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir!..”*²

¹ Joshua A. Fishman, Ofelia Garcia, *Handbook of Language and Ethnic Identity*, Oxford University Press, 2010, s. 229.

² Eşref Adalı, “Doğal Dil İşleme” *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, cilt 5, sayı 2, 2012, s. 1-19.

Dil planlamasının tarihi yüzlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Kuzey Azerbaycan'ın işgalinin tamamlanmasının ardından Ruslar, ele geçirdikleri topraklarda yaşayan halkı, kendisine entegre edebilmek için onların din, dil ve kültürlerini değiştirmeye çaba sarf etmiştir. Çünkü dilini ve kültürünü kaybeden bir ulus, milli kimliğini de kaybeder. Bu politikanın hem Çarlık Rusya'sı, hem de Sovyet Rusya'sı döneminde başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Dil, dil değişimi ve dil devamlılığı gibi iki farklı yolla varlığını sürdürür. Toplumun konuştuğu dili bırakıp, başka bir dile geçmesi dil değişimidir. Bunun tam tersi olan dil devamlılığında ise, toplum konuştuğu dile sadık kalarak devam ettirmeye çalışmaktadır. SSCB³'nin kurulduğu ilk yıllarda dil devamlılığından bahsedilse de, zamanla bu yerini dil değişimine bırakmıştır.⁴ SSCB döneminde, üst dil seviyesine çıkarılan Rusça, sadece dikey bir iletişim aracı olmamış, zamanla yatay bir iletişim aracına dönüştürülmüştür. SSCB ile birleştirilen halkların Rusçayı artık milli bir dil olarak hayatın tüm alanlarında kullanmaya başlaması, onun yatay dil olarak yayıldığını göstermektedir.⁵ Ancak SSCB dönemine ait resmi belgeler, çıkarılan kanunlar incelendiği zaman, Rusçaya resmi dil statüsü verildiğine dair hiç bilgiye rastlanmamaktadır.

Lenin ve Stalin Döneminde Uygulanan Politikalar

28 Nisan 1920 yılında, XI. Kızıl ordunun Bakü'yü işgal etmesiyle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrilmiş, yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştu. Azerbaycan'ın kültürel ve milli değerleri göz önünde bulundurulmadan kurulan bu yeni rejim, 71 sene Azerbaycan halkına hükmetmiştir. Sosyal ve dini imtiyazlar kaldırılmış, okullarda dini eğitimi verilmesi, ibadetlerin gerçekleştirilmesi yasaklanmıştır. Ruslaştırma politikasının en acı taraflarında biri de, milli kimliğin yok edilmeye çalışılması olmuştur. 120'den fazla etnik grubun yaşadığı SSCB'de, çok farklı diller konuşulsa

³ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

⁴ Mehmet Yalçın Yılmaz, "İşgal Döneminde Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedit Hareketi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sayı 29, Elazığ 2014, s. 342.

⁵ Robert L Cooper, *Language Planning and Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 105.

da, bu dillerden sadece 50 tanesinin yazılı bir dil haline getirilebildiği görölmektedir.⁶

Sovyetler Birliği için çok büyük önem taşıyan dil meselesi, aynı zamanda en çok tartışılan konu olmuştur. Dil politikasından bahsederken Lenin, her zaman dillerin hukuki eşitliğini savunmuştur.⁷ SSCB'nin birliği için Rusçanın zorunlu olarak devlet dili ilan edilmesini öneren liberallere karşı Lenin, mecburiyetin insan psikolojisi üzerinde ters tepki yapabileceğini, bu durumun Rusçanın gelişmesini, insanlar arasında yaygınlaşmasını engelleyeceğini dile getirmiştir. Çünkü yeni kanunlar koyarak bunu topluma dayatmak, insanları Rusçadan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramayacağı iyi biliniyordu. Din, dil, ırk ayrımı yapmadan tek tip "Sovyet Adamı" yaratmayı hedefleyen SSCB tarafından oluşturulan sistem insanları Rusça öğrenmeye mecbur bırakıyordu.⁸

Sosyalist bir toplumda devlet dilinin gereksiz olduğuna inanan Lenin, aynı zamanda "*Zorunlu Devlet Dili Gerekli midir?*" adlı eserinde Rusçanın büyük ve kudretli bir dil olduğundan, diğer halkların kültürlerini, edebiyatlarını zenginleştireceğinden bahsetmektedir. Güçlü Rusçanın insanlara zorla öğretilmesine ihtiyacı olmadığını, "*insanları sopayla cennete kovmak istemediklerini*" belirtmektedir. Lenin her zaman makalelerinde ve eserlerinde zorunluluk unsurunun gelişmeyi aksattığına, düşmanlığa ve çekişmelere sebep olduğuna dikkat çekmektedir.⁹ Zaten SSCB'de öyle bir sistem oluşturulmuştu ki, bu sistemin şartları gereği insanlar Rusçayı, her hangi bir baskıya ihtiyaç duymadan, gönüllü olarak öğreniyorlardı. Lenin bu sistemin planlandığı gibi çalışacağına emindi. Çünkü devlette belli bir yere veya

⁶ Ülger İrfan Kaya, "Rusya Azınlıkları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, cilt 3, 2007, s. 1400*

⁷ Afat Gurbanov, *Lenin ve Dilçilik*, Azerbaycan SSR Ali ve Orta İxtisas Teshili Nazirliyi Yayınevi, Bakü, 1969, s.45

⁸ Merve Suna Özel, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 4, sayı 2, 2014, s. 103

⁹ Lenin Vladimir İliç, *Milli Mesele ve Milli-Müstemele Meselesi Hakkında*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1959, s. 104.

konuma gelebilmenin yolu Rusça bilmekten geçiyordu. Bu sebeple yıllar içinde milli diller kendi gücünü kaybediyordu.¹⁰

Ayrıca SSCB ile birleştirilen birçok etnik grubun alfabesi yoktu. Daha iyi bir hayat standardı elde edebilmek için Rus alfabesini, dolayısıyla da Rusçayı seçiyorlardı. Moskova'daki merkez tarafından detaylı bir şekilde planlanan bu politikayı uygulamak için özel olarak memurlar yetiştirilmiştir. Dilin bir millet için önemini çok iyi bilen SSCB yöneticileri, ideolojik bir silah olarak dili her zaman kullanmışlardır. Halklara kendi mukadderatlarını belirleme hakkı verildiği söylene de, Müslüman halkı “*gelişmemiş*” olarak tanımlayıp, onların Rus dili ve medeniyeti etrafında birleşerek gelişebileceklerini öne sürüyorlardı. Çarlık Rusya'sı döneminde zorla gerçekleştirilen bu siyaset, Sovyet döneminde yumuşak güç politikasıyla gerçekleştirilmiştir.¹¹

Lenin döneminde uygulanan dil politikaları Stalin döneminde daha da sertleştirildi. 1926 yılına ait istatistik verileri incelendiği zaman Azerbaycan SSC'de¹² yaşayan Türk nüfusun % 98,5'nin Azerbaycan Türkçesiyle iletişim kurduğu görülmektedir. Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde Azerbaycan SSC'de Rus dili fiili olarak devlet dili konumuna yükselmiştir.¹³ SSCB ile birleştirilmeden önce farklı Türk lehçeleriyle konuşan halklar, birbirleriyle Türkçe iletişim kurabildikleri halde Rus işgalinden sonra, birbirleriyle Rusça iletişim kurmak zorunda kalmıştır. Buda SSCB'nin dil siyasetinin başlıca hedeflerinden biriydi. 1936 yılından itibaren artık resmi olarak Türk, Türkçe gibi kelimeler dilden çıkarılmış, bunun yerine “*Azerbaycan dili*”, “*Azerbaycanlı*” kelimeleri dile dâhil edilerek Türklükten Azerbaycancılığa doğru bir geçiş yapılmıştır. Türk dillerinde kullanılan Arapça, Farsça kökenli ortak kelimelerin Türk halklarının her bir boyu için farklı karşılıklar üretilerek bu dillere dâhil edilmeye çalışılmıştır. SSCB, böylece Türk halklarını birbirinden uzaklaştırma yolunda bir hayli mesafe almıştır.¹⁴

¹⁰ Cemil Guliyev, *Azerbaycan Tarihi*, Elm, cilt. 6, Bakü, 2008, s. 286.

¹¹ Cemil Guliyev, *Azerbaycan Tarihi*, Elm, c. 6, Bakü, 2008, s. 183.

¹² Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

¹³ Юлиан Бромлей, *Современные этнические процессы в СССР*, Наука Издательство, Москва, 1977, s. 295

¹⁴ Gönül Aliyeva, *SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 206

1924 yılında kabul edilen Azerbaycan SSC'nin Anayasasının 34. maddesinde devlet dili Türk-Tatarca olarak gösterildiği halde, Azerbaycan SSC'nin 1936 yılında kabul edilen yeni Anayasasında devlet dili "Azerbaycanca" olarak gösterilmiştir.¹⁵ Ancak Azerbaycan SSC'de yapılan bütün resmi yazışmalar devlet dili statüsü olmayan Rus dilinde yapılıyor, okullarda ana dil ikinci plana atılıyordu. Bütün resmi işler Rusça yapılırsa da, Lenin ve Stalin, Marks, Engels gibi yazarların eserleri daha geniş kitlelere ulaştırılabilmek için Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir. Milli duygulardan uzaklaştırmak adına Tolstoy, Gogol, Puşkin, Turgenyev, Gorki gibi Rus klasikleri tercüme edilerek basılıyor, okullarda okutuluyordu. Çarlık döneminde Rus dili hâkim olsa da, o dönemin şair ve yazarları eserlerini Azerbaycan Türkçesiyle kaleme almıştır. Ancak Sovyet dönemine bakıldığı zaman özellikle 1950'lerden sonra - *çünkü onun öncesinde Rus dili yeterli seviyede bilinmiyordu* - birçok yazar eserlerini Rusça olarak kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesiyle yazılan eserler de Rus diline tercüme edilerek sansürden geçmesi için Moskova'ya gönderiliyordu.¹⁶

Bilimsel çalışmaların neredeyse tamamı Rusça olarak yazılmış ve değerlendirme için Moskova'ya gönderilmiştir. Tarih ve milli duygular üzerine eser kaleme alanlar rejimin baskılarına maruz kalmıştır. "Azerbaycan Türkü" aydınlar ve düşünürler sürgüne gönderiliyor, birçoğu da bu sürgünden geri dönemiyordu. Özellikle 1937-1938 yıllarında gerçekleştirilen sürgünler de 70-80 bin Azerbaycanlı Türk yazar, şair, öğretmen, imam gibi Azerbaycan'ın önde gelen isimleri, 15-20 dakikalık bir yargılama sonrası *Nargin Adası*nda kurşuna dizilmiştir. Sağ bırakılanlar ise, halk düşmanı olarak damgalanıp, vatanlarından çok uzak olan Sibiry çöllerinde sürgün hayatı yaşamışlardır. Ali Nazım, Ahmet Cevat, Hüseyin Cavid, Hanefi Zeynalli, Tağı Şahbazi, Mikayıl Müşfik, Salman Mümtaz, Ömer Faik gibi binlerce aydın 30'lu yıllarda gerçekleştirilen bu insanlık dışı muamelenin kurbanı olmuştur.¹⁷ Stalin'in ölümünden sonra bu katliamlarda bir azalma görölse de,

¹⁵ Seyfettin Gandilov, *Azerbaycan Tarihi*, Çaşıoğlu, Bakü, 2000, s.110.

¹⁶ Aliyeva, a.g.e., s. 223

¹⁷ Sedat Adıgüzel, "Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da Uyguladığı Dil ve Edebiyat Politikaları" *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 37, 2006, s. 28.

edebiyat üzerindeki sansür ve baskı devam etmiştir. Merkezin talimatıyla yazılan eserlerde Marksizm-Leninizm prensiplerinden, sosyalizmin başarılarından, sosyalist ideolojisinden, “Kolhoz ve Sovhozlarda”¹⁸ yapılan üretim yarışlarından, “Büyük Kardeş Rusya”nın örnek kültüründen, tarihinden bahsediliyordu.¹⁹

Azerbaycan Yazarlar Birliği tarafından 1954 yılında gerçekleştirilen 2. kurultayda, Rusça yazılan eserlerin Azerbaycan Türkçesine, aynı zamanda Azerbaycan Türkçesiyle yazılan eserlerin de Rusçaya çevrilmesiyle ilgili karar alınmıştır. Rusça eserlerin tercümesi yapılırken, Azerbaycan edebiyatı kültürü ve diline uymayan kelimeler, terimler Rusçadan olduğu gibi alınıyor veya Azerbaycan Türkçesinin dil bilgisine uymayan karşılıkları türetilerek dile dâhil ediliyordu. Bu çalışmalarla Rusçadan daha hızlı kelime geçişi sağlanarak, dilin orijinal yapısı bozulmuştur.²⁰

SSCB’de kararların alınması amacıyla düzenlenen kurultaylar büyük önem arz etmekteydi. 1920 yılından itibaren her sene düzenlenen bu kurultaylarda eğitim, dil, parti kuruculuğu, kültür gibi meseleler tartışılıyor ve bu meselelerle ilgili kararlar alınıyordu. Azerbaycan Komünist Partisinin Kurultaylarının kararları “Azerbaycan”, “Literaturniy Azerbaycan”, “Ulduz” gibi gazete ve dergilerde yayınlanmıştı. Bu kurultaylarda alınan kararlardan biri de, Rus dilinin gücünü ve önemini artırmak, kullanım alanını genişletmek, bu dilde konuşan, düşünen Azerbaycanlı yeni Türk aydın tipi yetiştirmek ve bu dili daha yaygın bir hala getirmek için “Tebliğ ve Teşvik Şubesi”nin açılmasıdır. Bu şubenin faaliyetleri sonucunda Azerbaycan’da Sovyet hâkimiyetine sadık eğitilmiş kadrolar yetiştirmek için Marksist ve parti okullarının sayısı artırılmış, okuma-yazma öğretmek için akşam kursları açılmış, Marksist edebiyat Azerbaycan Türkçesine çevrilerek insanlar

¹⁸ Kolhoz: “Kollektivnoye” “Hozyaystvo” kelimelerinin kısaltılmış halidir. SSCB’nde tarım sektöründe örgütlenen “Kolektif Tarımla” uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar. “Sovhoz”: 1917 Ekim Sovyet Devrimi’nden sonra, Kooperatif mülkiyetini gerçekleştiren “Kolhoz”ların yanında devlet çiftlikleri olarak kuruldu.

¹⁹ Xegan Balayev, *Azerbaycan Dilinin Dövlət Dili kimi Teşekkül Tarihinden*, Elm ve Hayat, Bakü 2002, s. 57.

²⁰ Memmedağa Şireliyev, *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi*, Elm, Bakü 1982, s. 49.

arasında daha yaygın bir hala getirilmiştir.²¹ Bu faaliyetlerin belki de tek olumlu tarafı okuma-yazma oranının kısa süre içinde yükselmiş olmasıdır. Artık 1930 yılında nüfusun % 50'i okuma-yazma biliyordu. Rusçanın halk arasındaki konuşulma oranına bakıldığında, başkent Bakü ve çevresinde ağırlıklı olarak Rusça konuşuluyordu. Buda Rusçanın üst bir dil konumuna geldiğinin göstergesidir. Siyasi merkez olması, daha prestijli iş imkanlarının bulunması ve bir çok farklı etnik gruplara -*Lezgi, Gürcü, Talış, Ermeni, Kürt*- ait insanların burada beraber yaşamsı sebebiyle Rusça Bakü'de gayri resmi de olsa, resmi dil konumunda olmuştur. Ancak diğer bölgelerde Rusçanın yayılması o kadar da kolay olmamıştır. Köylerin büyük çoğunluğunda ana dil kullanılırken, bazı köylerde % 0,05 oranında Rusça kullanılmaktaydı.²²

Azerbaycan Dilcilik Enstitüsünün Faaliyetleri

Dilcilik alanında talimatlar doğrultusunda çalışmaların yapıldığı, projelerin hazırlandığı kurumların başında Azerbaycan SSC Bilimler Akademisinin Dilcilik Enstitüsü geliyordu. 1932 yılında kurulan Dilcilik Enstitüsünde çalışan dil bilimciler, merkezden aldıkları talimatlar doğrultusunda Azerbaycan Türkçesinin dil bilgisinde, ses bilgisinde gereksiz değişikler yapmıştır. 1929 yılında basılan ilk imla klavuzunun ardından, 1936 yılında yapılan değişiklikler sonucunda ikinci imla klavuzu yayınlanmıştır. 1936 yılında hazırlanan bu imla klavuzunda bazı kelimelerin Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi yazılması eleştirilmiştir.²³ 1937 yılında Bakü'de düzenlenen "*Orfografiya ve Termonologiya Konferansı*"nda alınan kararlar arasında, uluslararası terimlerin olduğu gibi değil, Rusçada olduğu haliyle kullanılmasına, Azerbaycan Türkçesinin Arap, Fars ve geleneksel Türk dillerine has olan imla kurallarından temizlenmesi ve Rus dilene mahsus unsurların dile dahil edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.²⁴ Dilcilik Enstitüsünün aldığı kararlar, dilde yapılan değişiklikler, bilimin gelişmesiyle kazanılan yeni Rusça terimler "*Komünist*", "*Azerbaycan Gençleri*", "*Azerbaycan SSC*

²¹ Ramiz Mehdiyev, *Azerbaycan Komünist Partiyasının Kurultayları, Konferansları ve MK Plenumlarının Ketname ve Kararları*, Azərneşr, Bakü 1987, s. 117.

²² Юлиан Бромлей, *Современные этнические процессы в СССР*, Наука Издательство, Москва, 1977, s. 300

²³ Memmedağa Şireliyev, *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi*, Elm, Bakü 1982, s. 29.

²⁴ Afat Gurbanov, *Müasir Azerbaycan Dili*, Maarif, Bakü 1967, s. 135-136.

Bilimler Akademisinin Haberleri” gibi gazete ve dergiler vasıtasıyla halka ulaştırılıyordu. Komünist gazetesi yayınladığı makalelerde her ne kadar halkın lehine bir görüntü sergilemeye çalışsa da, asıl amacı Rus politikalarını halk arasında yaygınlaştırmaktaydı.²⁵

Dönemin aydınları arasında ana dilinin en büyük savunucularından biri de Mirze İbrahimov olmuştur. Azerbaycan edebiyatı için değerli eserler bırakan Mirze İbrahimov, aynı zamanda 10 yıla yakın bir süre Azerbaycan SSC Ali Sovyeti’nin başkanlığını da yapmıştır. Azerbaycan SSC’nin 3 Mart 1956 yılında kabul edilen Anayasasının 151. maddesinde Azerbaycan SSC’nin devlet dili “*Azerbaycan dili*” olarak gösterilmiştir. Bu dönem Ali Sovyetin Başkanı olan Mirze İbrahimov 1956 yılının Ağustos ayında devlet kurumlarında Azerbaycan Türkçesinin konuşulmasıyla ilgili kanun çıkartmıştır. Zamanla Azerbaycan Türkçesinde yazılan resmi yazışmaların artması sebebiyle, devlet dairelerinde Azerbaycan Türkçesini bilen memurlara ihtiyaç duyulmaya başlamıştı. Ancak bu durumdan rahatsız olan Moskovanın talimatıyla 1958 yılında bu kanun yürürlükten kaldırılmış ve Ana dili için mücadele veren Mirze İbrahimov Marksist, Leninist teoriden habersiz olmakla suçlanmıştır. O yayınladığı makalelerde, devlet dairelerinde anadile karşı olan lakayt durumdan, resmi dairelerde bazı memurların Azerbaycan Türkçesiyle yazılan dilekçelere Rusça cevap vermelerinden, hatta bazen cevapsız bırakmalarından bahsederek, bunun büyük bir yanlış olduğunu ve böyle kişilere karşı mücadele edilmesi gerektiğini sıkça vurgulamıştır.²⁶

Dil politikalarının uygulayıcılarından biri olan Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, Rusçanın geliştirilmesiyle ilgili Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesinin aldığı kararları ilkokullar, ortaokullar, meslek liseleri ve üniversitelerde uygulamaya başladı. Ayrıca 1938 yılında Rusça Azerbaycan’da özel ders olarak okutulmasıyla ilgili bir de karar alınmıştır. Eğitimde Rus dilinin önemini artırmak amacıyla 1947-1948 eğitim yılından itibaren yedi yıllık ve on yıllık eğitim veren okulların ikinci sınıfından itibaren Rusçanın zorunlu ders olarak

²⁵ Gönül Aliyeva, *SSCB Döneminde Azerbaycan’da Dil Planlaması*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005, s.238

²⁶ Xegan Balayev, *Azerbaycan Dilinin Devlet Dili kimi Teşekkül Tarihinden*, Elm ve Hayat, Bakü 2002, s. 54.

okutulmasına başlandı. Haftada 5 ders saatinin *-1 ders saati 45 dakika-* Rusça öğretimi için ayrılmasına ve pedagoji okulları giriş sınavının Rusça yapılmasına, 7 yıllık ortaokul eğitimini Azerbaycan okullarında tamamlayan öğrencilerin Rusça öğretmeni hazırlayan okullarda eğitimlerine devam edebilmeleri için Bakü'de yeni yatılı pedagoji okul açılmasına karar vermişti. Hatta Eğitim Bakanlığı tarafından en iyi Rusça ders kitaplarının hazırlanmasıyla ilgili müsabakalar da düzenlenmişti. Hatta Rus dili eğitimine dair konuları ele alan dört adet derginin yayınlarına da katkıda bulunulmuştur.²⁷

1968-1969 eğitim dönemine ait bilgiler incelendiği zaman ilk ve ortaokullarda öğrenim gören 1 milyon 228 bin öğrenciden sadece % 5.5'nin Rusça eğitim aldığı gösterilmektedir. Ancak o döneme ait sayısal verilen merkez tarafından kontrol edildiği için maalesef bu ve bunun gibi rakamlar gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bakü Devlet Üniversitenin fakülteleri Rusça ve Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren bölümler olarak iki gruba ayrılmış ancak üniversite öğrencilerinin %70'i Azerbaycan Türkçesiyle eğitim veren bölümleri tercih etmiştir. Bu bölümde eğitim Azerbaycan Türkçesiyle verilse de, okutulan ders kitapları sadece Rusçaydı. Fakültelerin Rusça eğitim veren bölümlerinde ise Azerbaycan Türkçesi haftada sadece 2 saat olarak verilmekteydi. Üniversitelerde yüksek lisans ve doktora bitirme çalışmalarının tamamının Rusça hazırlanması ve savunmaların Rusça olarak yapılması zorunluluğu da vardı.²⁸

Azerbaycan SSC Kanunlar Topplusu diye adlandırılan kanunlar kitabında yer alan maddelere göre Azerbaycan SSC'nin bütün vatandaşları ücretsiz, ana dilinde eğitim alma hakkına sahipti. Din, dil, ırk, sosyal durum, milli kimlik gibi koşullar gözetmeksizin her bir vatandaş eğitim almak konusunda eşit haklara sahipti. Ortaokullarında eğitim alan öğrencilere ilk başta Marksist-Leninist düşünce yapısını, sosyal devlet anlayışını, komünist ideolojisini, sosyalist beynelmilelciliği öğretmek bu maddeler arasında yer almaktaydı. Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren okulların var olması ve bu dilde eğitim alma

²⁷ Azerbaycan Müellimi Gazetesi, Bakü 18 Eylül 1947, No 35.

²⁸ Юнус Дешериев, *Развитие национально-русского двуязычия*, Наука, Moskova, 1976, s. 39.

haklarının olmasına rağmen, halkın büyük çoğunlukla Rusça eğitim veren okulları tercih etmiştir. Azerbaycan Türkçesinde eğitim veren okullarda eğitimin kalitesiz olması, gelecekte daha iyi iş imkânlarına sahip olabilmek, eğitimini Moskova'da devam ettirebilmek ve Rusçanın uluslararası bir dil olması Rusça eğitim veren okulların tercih edilmesinin başlıca sebeplerindendi. *Azerbaycan SSC Kanunlar Toplusunda* yer alan bir başka madde ise, okullarda Rusça eğitimin geliştirilmesi hakkındaydı. Eğitim bakanlığı tarafından, eğitim dili Rusça olmayan okullarda, Rus dili için belirlenmiş haftalık ders saatlerini artırmak amacıyla, ders programında gerekli düzenlemeler yapılmasıyla ilgili bir karar alınmıştı. Bu karara göre tıp hazırlığı, pedagoji dersleri ve yabancı dil dersleri için ayrılan ders saatlerinin Rus dili eğitimi için kullanılması uygun görülmüştür.²⁹

Medya Alfabe ve Dil

Sovyet Azerbaycan'ında 6 Kasım 1926 yılında radyo, 14 Şubat 1956 yılındaysa televizyon faaliyete başlamıştır. Rusçanın halk arasında yaygınlaşmasında, Azerbaycan Türkçesine yeni dâhil edilen kelimelerin daha hızlı öğrenilmesinde, dil alanında yapılan çalışmaların, değişikliklerin halka ulaştırılmasında en büyük katkıyı, en güçlü kitle iletişim araçlarından olan radyo ve televizyon yapmıştır. Ancak radyo ve televizyonlar için hazırlanan programlar sansüre tabiydiler. Böylece bütün programlar baskı altında hazırlanıyordu. Önceden hazırlanmış olan bu program metinleri dışına çıkmak yasaktı. Programlarda ağırlıklı olarak sosyalizmin başarılarından, Marksizm-Leninizm prensiplerinden, Sovyet halklarının kardeşliğinden, Komünist Partisinin kurultaylarından ve burada alınan kararlardan bahsediliyordu.³⁰

Radyo ve televizyon programlarında Rusça öğrenimini hızlandırmak amacıyla "*Müellim Ekranı*", "*Rusça Konuşmayı Hızlı Öğrenme Mektebi*" gibi programlar yapılmaktaydı. Bu programlarda dil konusundaki tartışmalı meselelerde gündeme geliyordu. Avrupa ve Rus menşeli kelimeleri yazarken orijinal haliyle mi, yoksa Azerbaycan Türkçesinin gramer kurallarına göre mi yazılması gerektiği tartışılan konular

²⁹ Azerbaycan SSC Kanunları, Azerbaycan SSC Ali Soveti Reyaset Heyetinin Fermanları ve Azerbaycan SSC Hükümeti Kararlarının Kronoloji Külliyyatı, c. 3, Azərneşr, Bakü 1963, s. 252.

³⁰ Nizami Hudiyev, *Radio, Televiziya ve Edebi Dil*, Azərneşr, Bakü, 2001, s. 122.

arasındaydı. Azerbaycan filmlerinin büyük çoğunluğu Rusça seslendirilirken, her gün radyo ve televizyonda bir saat Rus dilinde haber programı yapıyordu. Bütün bu yapılan çalışmalar Azerbaycan Türkçesinin doğallığını, milliliğini bozmakta, ses bilgisi, imla kuralları, alfabe düzeninde değişikliklere sebep olmaktaydı. 1947 yılından itibaren her ay “*Azerbaycan mektebinde Rus dili ve edebiyatı*” dergisi yayımlanmaya başlandı.³¹

SSCB'nin dil üzerindeki politikalarını gerçekleştirmek için attığı adımlardan biri de alfabe değişimleri olmuştur. 71 senede 2 kez alfabe değişimine gidilmiştir. Yeni alfabe hazırlanması için 1922 yılının Mayısında Bakü'de alfabe komitesi kuruldu. Latin alfabesini esas alan komite yeni alfabe hazırlamak için işe başladı. Artık 1922 yılında Latin alfabesiyle ilk kitaplar yayınlanmaya başlamıştı. Bunun ardından eğitim öğretimde yeni alfabaya geçişle ilgili karar alındı. Ancak daha önceden bunun için gerekli hazırlıklar yapılmadığından dolayı okullarda birkaç yıl Arap ve Latin alfabeleri paralel olarak kullanılmıştır.³² Yeni alfabaya geçişte atılan bir diğer addımsa Latin alfabesiyle gazete çıkarmak oldu. 21 Eylül 1922 yılında *Yeni Yol* isimli gazete yayın hayatına başladı. “*Azerbaycan'da yeni Türk alfabesinin zorunlu ve kesin olarak uygulanması*” ile ilgili kararsa, Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti tarafından 21 Haziran 1928 yılında verildi.³³

1 Ocak 1929 yılında Azerbaycan SSC'nin yeni alfabaya geçmesi resmi olarak ilan edildi. Latin alfabesini Kiril alfabesine geçişte bir adım olarak gören Sovyet Rusya'sı ilk başta bu doğrultuda yapılan çalışmalara destek vermişti.³⁴ Ancak zamanla durum Moskova'nın aleyhine değişmeye başladı. Sovyet Rusya'sında yaşayan Türkçe konuşan devletlerin yeni alfabeği kullanmaya başlaması, onlar arasında birlik oluşturulması açısından atılan çok önemli bir adım olmuştur.

³¹ Nizami Hudiyev, *a.g.e.*, s. 118.

³² Nevzat Özkan, “Türk Dili ve Latin Alfabesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 206, İstanbul, Ekim 2013, s.353-354.

³³ Gönül Aliyeva, SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 256

³⁴ Betül Aslan, “Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesi”nden “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, sayı 40, Erzurum 2009, s. 360.

1930’larda artık neredeyse Türkçe konuşan devletlerin birçoğu Latin alfabesi kullanmaya başlamıştı. Yapılan bu reform lehçe ve ağız farklılıklarını azaltarak onlara birbirlerinin dillerinde yazılan yazıları okuyup anlama imkânı sağlıyor, onlar arasındaki bağları daha da güçlendireceğine inanılıyordu. Bu bağları koparmak, özellikle Türkiye ile yakınlaşmanın önüne geçmek amacıyla Stalin yönetimi 1939 yılında Kiril alfabesine geçme kararı verdi. Hatta Ruslaştırma politikasını gerçekleştirmek için yapılan bu çalışmalarda, ileride ortaya çıkabilecek sorunların üstesinden gelebilmek gayesiyle, her devlet için ayrı bir Kiril alfabesi hazırlanmıştır.³⁵

Kiril alfabesine geçildikten sonra Rusçanın önemi daha da artmaya ve daha kolay öğrenilmeye başlandı. Hatta alfabenin insanlar arasında daha hızlı yayılmasını sağlamak amacıyla gazetelerde “*Alfabe Dersleri*” başlıklı yazılar yayınlanmaya başlanmıştır. Farklı Kiril alfabeleri kullanmaya başlayan Türk toplulukları, bu alfabeyi 1991 yılına kadar kullanmışlardır. Konuştukları zaman birbirlerini kolayca anlayan Türk halkları alfabe değişiminden sonra yazı dilinde de oluşan farklılıklardan dolayı zamanla dil birliğini kaybettiler. Dildeki farklılıkları daha da güçlendirmek ve Rusçaya yakınlaştırmak amacıyla Türk dilinin özellikleri göz ardı ederek yeni imla kuralları hazırlanmıştır.³⁶

Sonuç

SSCB dönemi incelendiği zaman her alanda Rus kültürünün, dilinin, milletinin üstünlüğünün olduğu açıkça görülmektedir. Kendi dilinde konuşamayan, konuşmaktan çekinen, Türklük bilincinden, dininden uzaklaştırılan bir nesil yetiştirilmiştir. Çarlık Rusya’sı döneminde dil siyaseti toplum üzerinde baskı kurarak gerçekleştirdiği halde, SSCB bunu daha modern yöntemlerle uygulamıştır. SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti’nde dil, alfabe, milli kimlik meseleleri tartışılmaya başladı. Bağımsızlığın kazanılmasıyla, Stalin döneminde üzeri kapatılan “*ortak Türk alfabesi*” meselesi de yeniden gündeme gelmiştir. Azerbaycan’da Latin alfabesine tam olarak geçme süreci yaklaşık 10 yıl devam etmiş, 71 yıllık Rus esaretini bir

³⁵ Bilal Şimşir, *Azerbaycanda Türk Alfabesi Tarihiçe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 29.

³⁶ Afat Gurbanov, *Müasir Azerbaycan Dili*, Maarif, Bakü, 1967, s. 135.

anda yıkmak mümkün olmadığı için bu yıllar içinde hem Kiril, hem Latin alfabeleriyle yayınlar yapılmıştır. Her iki alfabenin kullanılıyor olması toplumda sıkıntılar doğurmaktaydı. Nihayet 18 Haziran 2001 tarihinde “Devlet dilinin tekmilleştirilmesi” adıyla, dilin geliştirilmesi kararlaştırıldı. 1 Ağustos 2001'den itibaren ise sadece Latin alfabesi kullanılmaya başlandı.³⁷

Rusça Azerbaycan'da herhangi bir resmi statü kazanmasa da, bugün ülkedeki etnik gruplar arasında iletişim dili olarak halen kullanılmaktadır. 20 Ocak 1990 yılında gerçekleştirilen kanlı olay³⁸, Karabağ savaşları ülkede Rusçaya olan ilgiyi azaltsa da, bugün yine Rusça toplumda popülerliğini devam ettirmektedir. Son yıllarda Azerbaycan'da Rusça eğitim alan öğrencilerin sayısının arttığı görülmektedir. Okullarda ve üniversitelerde Rusça ders olarak okutulmakta, Rusça kitaplar üniversitelerde kaynak olarak kullanılmaktadır.

Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı'nın raporuna göre, Azerbaycan'da Rusça bilen insanların sayısı, nüfusun yaklaşık % 70'ni oluşturmaktadır. Rusça konuşan bu nüfusun 150.000'i etnik Ruslar, 700.000'ne yakını Dağıstan kökenli veya diğer etnik azınlığa mensup Azerbaycan vatandaşlarıdır. Azerbaycan'daki okulların Rus bölümlerinde yaklaşık 125.000 öğrenci eğitim almaktadır. Bu rakam okullarda eğitim alan öğrencilerin % 13'ünü teşkil etmektedir. Meslek yüksekokullarının % 97'sinde Rusça ders olarak okutulmaktadır. Ülkedeki 2783 okuldan 379'u hem Rusça, hem de Azerbaycan Türkçesiyle, 29 okul ise sadece Rusça eğitim vermektedir. 2001 yılında okulların Rusça eğitim veren bölümleri için Rusya'dan 112.000 adet ders kitabı getirtilmiştir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren 18 üniversitede, Rusya'daki üniversitelerin Azerbaycan şubelerinde, 38 meslek yüksekokullunda 20.000 öğrenci eğitimini Rusça almaktadır. Bu

³⁷ Rakhat Abdieva, “Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye ile Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları”, *TÜRKLAD*, c. 1, sayı 2, Elazığ, 2017, s. 109.

³⁸ 1990 yılının 19 Ocak'ını 20 Ocak'ına bağlayan gece Sovyet ordusunun masum insanlar üzerinde aşırı güç kullanması ve Ermeni çetelerinin saldırıları sonucu birçok kişinin katledilmesiyle son bulmuştur. Bakü'deki katliamlar sonucunda 133 kişi ölmüş, 611 kişi yaralanmış, 841 kişi gözaltına alınmış ve 5 kişi de kaybolmuştur.

da Azerbaycan üniversitelerinde eğitim alan öğrencilerin % 25'ni oluşturmaktadır. Azerbaycan'da kayıt altına alınmış 493 medya organından 50'si halen Rusça yayın yapmakta, 7 haber ajansı ise Rusça faaliyet göstermektedir.³⁹

Kaynakça

Abdieva, Rakhat, "Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye ile Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları", *TÜRKLAD*, c. I, sayı 2, Elazığ, 2017, s. 104-119.

Adıgüzel, Sedat, "Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'da Uyguladığı Dil ve Edebiyat Politikaları" Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 37, 2006, s. 27-32.

Aliyeva, Gönül, SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005, s.206-256.

Aslan, Betül, "Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, sayı 40, Erzurum 2009, s.357-374.

Azerbaycan Müellimi Gazetesi, Bakü, 18 Eylül 1947, N35.

Azerbaycan SSC Kanunları, Azerbaycan SSC Ali Soveti Reyaset Heyetinin Fermanları ve Azerbaycan SSC Hükümeti Kararlarının Kronoloji Külliyyatı, c. 3, Azerneşr, Bakü, 1963.

Balayev, Xegan, *Azerbaycan Dilinin Dövlət Dili kimi Teşekkül Tarihinden*, Elm ve Hayat, Bakü, 2002.

Cooper, Robert L, *Language Planning and Social Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Esed, Zahir, "Azerbaycan'da dil siyaseti: Rus dili bugün" <http://7news.az/azerbaycanda-dil-siyaseti-rus-dili-bu-gn-zahir-esed-yazir/> Erişim:25.01.2017

Fishman, Joshua A., GARCIA, Ofeli, *Handbook of Language and Ethnic Identity*, Oxford University Press, 2010.

Gandilov, Seyfettin, *Azerbaycan Tarihi*, Çaşıoğlu, Bakü, 2000.

Guliyev, Cemil, *Azerbaycan Tarihi*, Elm, c. 6, Bakü, 2008.

Gurbanov, Afat, *Müasir Azerbaycan Dili*, Maarif, Bakü, 1967.

Gurbanov, Afat, *Lenin ve Dilçilik*, Azerbaycan SSR Ali ve Orta İxtisas Teshili Nazirliyi Yayınevi, Bakü, 1969.

Hudiyev, Nizami, *Radio, Televiziya ve Edebi Dil*, Azerneşr, Bakü, 2001.

³⁹ Zahir Esed, "Azerbaycan'da dil siyaseti: Rus dili bugün" <http://7news.az/azerbaycanda-dil-siyaseti-rus-dili-bu-gn-zahir-esed-yazir/> Erişim:25.01.2017

Kaya, Ülger İrfan, "Rusya Azınlıkları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, cilt 3, 2007, s. 1399-1415.*

Mehdiyev, Ramiz, *Azerbaycan Komünist Partiyasının Kurultayları, Konfransları ve MK Plenumlarının Ketname ve Kararları*, Azereşr, Bakü, 1987.

Özel, Merve Suna, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 4, sayı 2, 2014, s. 99-122.*

Özkan, Nevzat, "Türk Dili ve Latin Alfabesi", *Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 206, İstanbul, Ekim 2013, s.351-362.*

Şimşir, Bilal, *Azerbaycanda Türk Alfabesi tarihçe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Şireliyev, Memmedağa, *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi*, Elm, Bakü, 1982.

Vladimir, Lenin İ, *Milli Mesele ve Milli-Müstemele Meselesi Hakkında*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1959.

Yılmaz, Mehmet Y, "İşgal Döneminde Türkistan'da Rus Dil Planlaması ve Cedid Hareketi", *The Journal of Academic Social Science Studies, sayı 29, Elazığ, 2014, s.339-349.*

Бромлей, Юлиан, *Современные этнические процессы в СССР*, Наука Издательство, Москва, 1977

Дешериев, Юнус, *Развитие национально-русского двуязычия*, Наука, Moskova, 1976.